

SYNNÖVE CLASON

Språk och kön i psykoanalysens spegel

*Språkvetenskapen måste, för
att kunna gå vidare, flytta uppmärksamheten
från språket som ett homogent system,
till språket som en heterogen process. Detta blir särskilt
tydligt i mötet mellan tre manliga tyska författare
och fransk textteori, menar Synnöve Clason
i denna artikel.*

»Det som händer i Nilen är ingen slutlig lösning, ingen definitiv reningsprocess, detta strömmar ofta genom henne. Jag vill inte att pjäsen ska uppfattas som en psykodram med en kvinna som söker sin sanna röst. Jag tror inte det finns någon 'riktig' röst, någon enda 'sann' röst, jag tror det finns ett fält med en mängd röster. Jag skulle aldrig kunna beskriva det som att hon söker sin sanna röst, men jag tycker att hon stundtals *talkar*, det är verkligen *hon* som talar, särskilt när hon pratar om platsen som hon längtar till, platsen med ett slags nilentillstånd, med den breda tiden, en tid som inte är förpackad i små vita askar, som inte oavbrutet kräver att bli kommenterad.»

*Katarina Frostenson om sin kvinnofigur
i Dramatenmonologen »Nilen».*

Ingen språkvetenskaplig teori som försöker beskriva och systematisera språket, inte ens transformationsgrammatiken, kan göra vår tids syn på människan och samhället rättvisa, säger Julia Kristeva i essän »The ethics of linguistics», som publicerades i samlingsverket *Desire in Language: a Semiotic Approach to Literature and Art*.

Om individ och samhälle ska frigöra sig från förlegade normer och värderingar måste lingvisterna göra upp med språkvetenskapens ideologiska och filosofiska bas, menar hon. De måste flytta uppmärksamheten från språket som en monolitisk, homogen struktur till det talande subjektet, till språket som

en heterogen process. Men detta kan bara ske om man undviker att definiera det nygamla föremålet för sina studier som något slags kartesiskt 'jag'. Det talande subjektet måste förstås utifrån den problematisering av identitetsbegreppet som Marx, Freud och Nietzsche har initierat. Kristevas *semiotik* och *textteori* är otänkbara utan en syn på subjektet som decentraliserat/osammanhållet, mångtydigt och differentierat. För Kristeva är det talande subjektet en amöbaliknande plats som ständigt delar sig och ändrar struktur. Det kännetecknas primärt av förlust, av brist, och använder talet *s a s* för att tillfälligt få ihop ett jag. Därav språkets processkaraktär. Föreställningen om språket som ett beskrivbart system är enligt Kristeva »ohjälpligt anakronistisk». Studerar man talet och samtalet finner man inte bara meningsbyggnad utan även en destruktiv logik, ett ständigt nedbrytande av preliminärt upprättad mening.

När Toril Moi i sin bok *Sexual/Textual Politics*¹ konfronterar anglo-amerikansk forskning kring språk och könsroller, framställningar som nu har ett tiotal år på nacken,² med Kristevas språksyn, är hon medveten om att det i grund och botten handlar om ojämförbara projekt. Ändå leder Kristeva henne till slutsatsen att forskning kring könskillnader (och -likheter) i språk i termens vidaste bemärkelse »inte bara är en teoretisk

omöjlighet, utan också ett politiskt misstag». Moi formulerar sina invändningar på följande sätt:

»The concept of difference is theoretically tricky in that it denotes an absence or a gap more than any signifying presence. Difference, Jacques Derrida has argued, is not a *concept*. Differences always take us *elsewhere*, we might say, involve us in an ever proliferating network of displacement and deferral of meaning. To see difference principally as the gap between the two parts of a binary opposition (as for instance between masculinity and femininity) is therefore to impose an arbitrary closure on the differential field of meaning.»³

Enligt Derrida och Moi är alltså *skillnad* något det inte går att forska i, eftersom ett ständigt växande nätverk av betydelser som flyttas om och uppskjuts (beroende på kontexten och ännu inte uppenbarade samband) skapar dåliga förutsättningar för att låsa fast verkligheten och språket i motsatspar som läggs till grund för forskning. Resultaten blir dessutom oftast otillfredsställande, påstår Moi med hänvisning till att de flesta hypoteser i skillnadsforskningen varit svåra att bekräfta. Visst har kvinnan hindrats från att tala men inte på det sätt som låter sig mätas och beskrivas empiriskt utifrån föreställningen om ett förtryckt och ett förtryckande kön.

Fransyskorna och makten

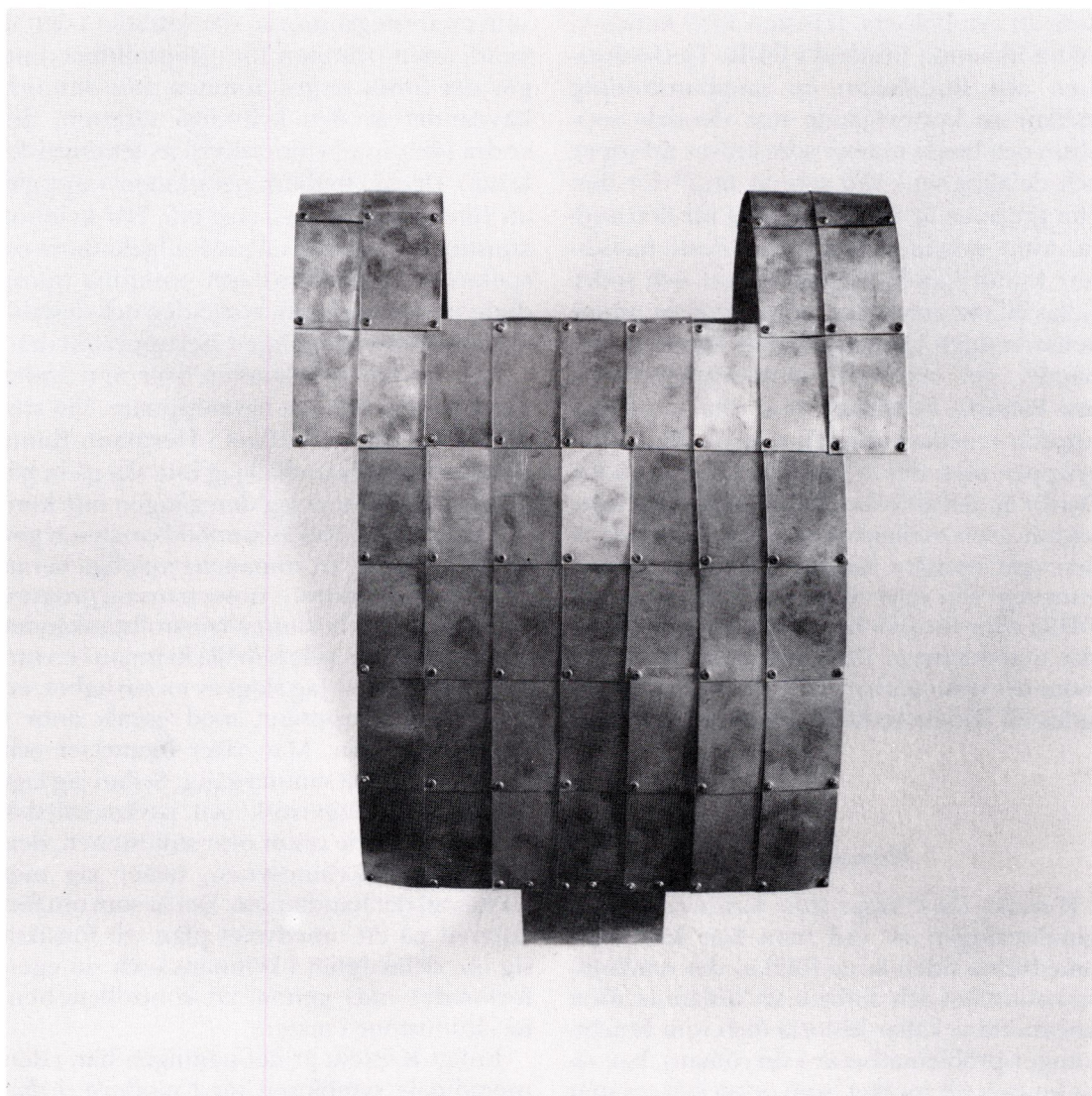
I Kristevas teoribildning spelar ord som centrum och periferi en viktig roll. Hennes patriarkatskritik liknar hennes språkkritik i den meningen att hon ser såväl feminismen som semiotiken som motsånds rörelser mot centraliserade maktstrukturer. Patriarkatet har definierat kvinnorna som marginella, lingvistikerna har marginaliserat och uteslutit språkets förmedvetna skikt och dess upplösande inflytande på talet. Företeelser som motsägelser, meningslösheter, brist på sammanhang, tystnader och frånvaro låter sig inte systematiseras. Men det är dessa som tillsammans med klang och rytm äventyrar de kategorier som vetenskapen låst in språket i.

Vad Julia Kristeva förordar är därför en subversivitetens etik i båda fallen, en djup skepsis mot allt tal om identitet som inte syftar på

relativa *positioner* i förhållande till villkorligt etablerade maktcentra och definitioner.

Även Hélène Cixous och Luce Irigaray sätter språket i centrum för sin kritik av patriarkatet. Makt är förvisso makt över orden, rätten att definiera och benämna. Men om själva benämningarna leder till en sorts förtryck, ändrar man inte ett hierarkiskt tänkande genom att få del i förtrycket. Fransyskornas vägran att låta sig definieras (som kvinnor) och deras ovilja att lägga fast betydelser (essentialism), ligger bakom uppmaningar till kvinnorna som »prendre la parole» och föreställningar om en särskild *écriture féminine*. I det första ligger en krigsförklaring mot de förtryckande dikotomierna, i det andra ett skrivsätt (oberoende av kön) som beaktar ordens mångtydighet och språkets processkaraktär.

Definitioner kan säkert vara konstruktiva, menar Toril Moi.⁴ Men de kan också vara hindrande. Detta glömmar feminister som tror på ordets makt och på att man förändrar världen om man kommer åt att benämna den. Många franska feminister avvisar etiketter, namn och särskilda ismer, även »feminism» och »sexism», därför att de inte vill delta i manssamhällets tendens att stabilisera, organisera och rationalisera vår föreställningsvärld. De hävdar att det är den manliga rationaliteten som alltid gett förnuft, ordning, entydighet och klarhet företräde, och att den har kunnat göra det genom att tysta och utesluta det irrationella, det kaotiska och det fragmentariska, företeelser som kommit att representera det kvinnliga. Moi anser att denna tudelning både är konstruerad och att den varit politiskt ödesdigert. Därför måste man både motarbeta indelningar i traditionellt manliga och traditionellt kvinnliga värden och erkänna att ett sådant »genussystem» – inom vilket det förment manliga värderats högre – präglat oss alla djupt. Målet, menar Moi, måste vara ett samhälle där vi slutat kategorisera vissa egenskaper som maskulina, och inte ett samhälle, där dessa inte får finnas därför att de anses vara »feminina». Hon syftar här på vissa radikalfeministiska grupper och åsikter som endast vänt på förtrycket i stället för att arbeta för dess avskaffande.

Marianne Jonsson, "Brynja II", skulptur i koppar, 1988. Foto: Maria Lantz.

Hur ser då denna förtryckande stabiliseringsdrift ut och vad är det den lyckats tysta? Som germanist och litteraturvetare tar jag min något trevande utgångspunkt i några manliga litterära verk jag studerat,⁵ för att sedan närma mig teorier om språk och kön som lyst upp mitt forskningsfält under det senaste decenniet. Samtliga studier lämnade efterhandsinsikter och spår som aktiverades under och efter läsningen av Julia Kristeva. Det skedde inom ramen för seminarieverksamheten (Feministisk teori och metod/textanalys) vid Stockholms universitet, litteratur-

vetenskapliga institutionen. Kristevas teorier om den kvinnliga positionen synliggjorde den traditionellt manliga i de ovan nämnda verken, vilket jag hoppas kunna visa i det följande.

Lion Feuchtwanger gestaltar i sin roman *Framgång* hur politiskt laddade situationer uppstår i ett samhälle till följd av att medborgarna lever i olika epoker – samtidigt. Det som gjorde Weimarrepubliken så explosiv, var inte minst att traditionella värdehierarkier kolliderade med »den nya tiden», främst företrädd av metropolen Berlin eller det den

kom att symbolisera. (Hösten 1989 kunde vi iaktta liknande tillstånd i DDR, Tjeckoslovakien och Rumänien: en sammanstötning mellan en kvardröjande rest »feodal» socialism och breda massor som kräver reformer och delaktighet.) Vad som är nutid för den ena gruppen är redan förflutet för den andra. Även individen är bärare av dessa motsatser: kvardröjande föreställningar och seder kallas ibland atavismer men går oftast under benämningen tradition och är identitetsskapande, ger nationell samhörighetskänsla osv. Politiska konflikter, som ofta är sociala, uppstår i mellanrummen mellan olika tider/grupper, men det är maktens tid som gäller. Därför är den åtråvärd. Vid snabba skiftningar ändrar även mellanrummen karaktär och tiden »går framåt», makten förskjuts. Etablissemangen kan välja att följa med i raset (som i DDR) eller försöka hejda det (som de bayerska makthavarna 1923 och som topparna inom det tyska näringslivet 1932, då grunden lades till Hitlers verkliga maktövertagande).

Kvinnors tid

I *Women's Time*⁶ säger Julia Kristeva att marginaliseringen av vad man kan kalla den omedvetna tiden är en följd av det symboliska kontraktet och makten att benämna. Den lineära tid vi kallar historia (och som Feuchtwanger problematiserar i sin roman), har varit knuten till språket, som också kan ses som en process, en ord-följd. Kvinnor är genom moderskapet – i högre grad än män, i synnerhet i modern tid och i Europa – knutna till cyklisk, repetitiv tid och till monumental, evig tid, menar Kristeva. Att den lineära tidens språk inte fångar upp dessa kategorier betyder inte att de är mål-lösa i ordets dubbla bemärkelse. Men de – och med dem kvinnorna – har fått representera tystnaden, som alltså blivit 'det kvinnliga'.

Kvinnlig autenticitet är att existera inom denna subjektiva mångfald och företa ständiga positionsväxlingar; icke-autenticitet att t ex identifiera sig totalt med det lineära projektet, bli (Faderns) *dotter*, som Kristeva säger i *Des Chinoises*. Kristeva ser kvinnorörelsen

som en trestegshistoria, där inträdet i den lineära tiden (kampen för »jämställdhet») utgör det första steget, revolten mot den och hävdandet av den kvinnliga särarten, det andra (den nya kvinnorörelsens feministiska kritik). Det är »tredje generationens» uppgift att förena steg ett och steg två. När kvinnor konstituerat sig som talande subjekt inom ett spektrum av diakrona och synkrona samtidigheter, har de brutit tystnaden och destabiliserat språket i meningen återupprättat det.

Det var här reflektionen över min andra manliga text blev en ögonöppnare. Vid studiet av det latent skiktet i Hermann Kants *Impressum*, vars innehåll jag inte ska gå in på, fann jag något som jag den gången inte kunde sätta ord på. Vad kvinnobildsanalysen gav vid handen var att romanens manliga berättare – och författare! – trots en massa progressiva avsikter att bekämpa könsrollstänkandet hos sina figurer, ville behålla kvinnan i en särskild dimension. Jag slogs av en oärlighet, en ambivalens i uppsåtet med gamla anor i manslitteraturen. Man river hierarkier och traderar dem på samma gång. Sedan jag lagt Kristevas av lingvistisk och psykoanalytisk teori inspirerade raster över stötestenen, den förnedrande kvinnosynen, tycker jag mig förstå vad det handlar om. Det är som om författaren på ett omedvetet plan vill försäkra sig om delaktighet i kvinnans (och sin egen förlorade) »tid» genom att kontrollera henne, åtminstone i texten.

Enligt Kristeva är det nämligen här, i den preoidipala symbiosen med modern, i *choran*, som skapandet har sin grund. Kompensationen för *den förlorade tiden* är enligt psykoanalytisk konstteori människans möjlighet att aktivera resterna av leran hon bär med sig efter det stora gyttjebadet, för att säga det bildligt.

Utän kontrollen över kvinnan blir författaren identitetslös, ur stånd att definiera sig själv. Definitionen förutsätter uteslutning av det som är annorlunda. Den pyrande och pyssande olust som män känner inför kvinnors intrång i talet skulle alltså mindre bero på en rädsla för att behöva dela privilegier (eller förlora dem) än på en oro för att inte vara representerad – genom kvinnan – i det förspråkliga flöde, den icke-tid, vars återeröv-

ring, enligt Kristeva, är det omedvetna och opppnåeliga målet för all vår strävan och allt vårt begär.

Kristevas jouissance-begrepp

Att genom moderskapet vara knuten till cyklisk och monumental tid är förutsättningen för de kvinnliga ögonblicken av förhöjd livskänsla, av *jouissance*, säger Kristeva. Ordet ligger inom betydelsefältet lust, njutning, glädje och är svåröversättbart. Det fick mig att fastna för nyckelbegreppet *heiterkeit* (glädje) vid studiet av Friedrich Schiller. Hans begrepp bottnar *inte* i en kroppslig erfarenhet, hans begrepp handlar snarare om att övervinna det kroppsliga. Denne förromantiker och idealist med normativa anspråk ville bli lyfta sin tids rätt triviala teaterkonst till ett den sublimes »glädjens tempel». Högsta målet för individen och för nationen är frihet från lidelse, säger han (efter franska revolutionen) i *Über die ästhetische Erziehung des Menschen in Briefen*, och vägen dit går över konsten. I sin dramatik opererar han med idel dikotomier.

Naturligtvis är Schiller bara en i raden av filosofer och diktare som präglad och traderat våra moraliska och estetiska föreställningar. Den antika, kristna och sekulariserade uppåtrörelsen mot ljuset och anden känns igen. (Men i den stora retorikerns *rytmer*, i sångbarheten hos många av hans alster, dunkar *choran* – och naturligtvis i den längtan som bär hela det estetiska projektet som är förfreudiana Schillers.) Hans Maria Stuart, den sinnliga och syndiga, *stiger* moraliskt i det ögonblick hon övervinner det kroppsliga begäret, en sexualitet som Schiller likställer med mannens. Elisabeth I av England, Marias kontrahent och överkvinna, *faller* i det ögonblick hon låter sin kropp, sitt svartsjuka jag, ta befälet över monarken, över bäraren av den rättfärdiga, jordiska makten. Marias moraliska seger är knuten till hennes beredskap att dö, Elisabeths nederlag till hennes vilja att leva till varje pris. Även Mortimers öde rymmer de schillerska alternativen och valen. Mortimer är Marias unge riddare. I Roms kyrkor har han väckts till kamp för högre ideal. Katolicismens överväldigande sinnes-

glädje ställs i hans långa monolog mot den engelska puritanismens »kroppslösa ord», konsten väcker anden. Men sinnligheten tillåts bara utgöra ett steg på himlatrappan. Då den uppflammande erotiska lågan sprider sig till den fängslade drottningens sköna kropp, låter diktaren honom falla. Det sköna låter sig inte erövrast som annat än idé, men som sådan ska den lyfta *åskådaren* till en nivå, på vilken han med glädje (heiterkeit) böjer sig under förnuftets lag, blir den tålmodige fackelbäraren för ett borgerligt etos, den feodala maktens slutgiltiga besegrare.

Den *heiterkeit* som Schiller låter sina figurer eftersträva eller förlösa har samma extatiska eller mystiska kvaliteter som Kristevas *jouissance*. Den försätter subjektet utanför tid och rum, ex stasis. Men medan Schiller, precis som Goethe i *Faust* (jfr djävulspakten) låter detta ögonblick sammanfalla med dödsögonblicket, den återförening eller symbios som upphäver allt begär, så knyter Kristeva sitt *jouissance*-begrepp till reproduktionen, till erfarenheter i samband med graviditet, födelse och nytt liv. Vad det handlar om är en av moderskapet betingad och i sällsynta ögonblick realiserad förmåga till sexuellt gränsöverskridande, som kommer kvinnan till godo även som intellektuellt skapande varelse. Kristevas begrepp relativiserar Schillers och upphäver motsatsen mellan kropp och ande, samtidigt som det knyts till liv, inte till resignation och död. *Jouissance*, som Kristeva övertagit från Lacan men givit sin egen innebörd, är inte begränsat till en biologiskt betingad kvinnlig sfär utan kan tolkas som ett "minne" som är nedlagt i alla. Moderskapet underlättar dock aktiveringen av det, men erfarenheten av utvidgning följer ingalunda automatiskt med reproduktionen som kroppslig process.

Att destabilisera språket

Hur ska då kvinnan kunna »ta ordet» (prendre la parole) utan att imitera det patriarkala språkbruket, utan att hamna i hierarkiskt ordnade motsatser? Eller i psykos, som Kristeva fruktar och anser vara förklaringen till att det finns så få verkligt kvinnliga texter. Fransyskornas alternativ till forskning i könsroller

och språk är att förorda en destabilisering av ordens betydelse.⁷

Liksom Julia Kristeva hyllar Luce Irigaray i sin utgångspunkt mångfalden och samtidigt när hon ger sig på de binära oppositionerna i det manliga tänkandet. I sin doktorsavhandling *Speculum de l'autre femme* väljer Irigaray den ironiska dekonstruktionens väg från Freud bakåt till Platon. Det tänkande i skillnader, som exempelvis Schillers estetik och etik är en utlöpare av, måste bekämpas inifrån tänkandet självt. Alltså blir språkkritiken också en maktkritik. Irigaray vill låta definitionerna »explodera» och språkets latent mångtydighet komma i dagen. Hon bryter mot akademiska tabun genom att blanda textsorter och formulera sig genom vidareförande frågor snarare än genom axiomatiska satser. Hon parodierar och härmar manliga teorier och etablerade genrer på ett sätt som skapar en hälsosam förvirring och som tvingar läsaren att fundera över sambanden mellan språk, filosofi, text, kvinnlighet och kvinnan i ordets socialhistoriska mening.

Enligt Toril Moi kämpar Irigaray hårt för att inte hamna i »the essentialist trap», alltså frestas att definiera kvinnlighet i positiva termer. Endast genom att förbli i negativiteten, som brist, kan kvinnor skjuta den förtryckande logiken i sank och riva det metafysiska bygget, hävdar hon. Ändå karakteriserar hon kvinnans tal som »flytande» och mannens som »fast». En vetenskap som inte beaktar den kvinnliga aspekten kan inte redogöra för flöden, hävdar hon. Här närmar sig Luce Irigaray, som på ett så föredömligt och vitalt sätt relativiserat den filosofiska traditionen och utsatt den för löje, på ett farligt sätt manliga definitioner av kvinnan som det livgivande, som havet osv. Moi påpekar med all rätt att, det är när citationstecknen försvinner ur fransyskans gäckande text som hon närmar sig just den bild av kvinnan som det positiva alternativet, som hon velat undvika.

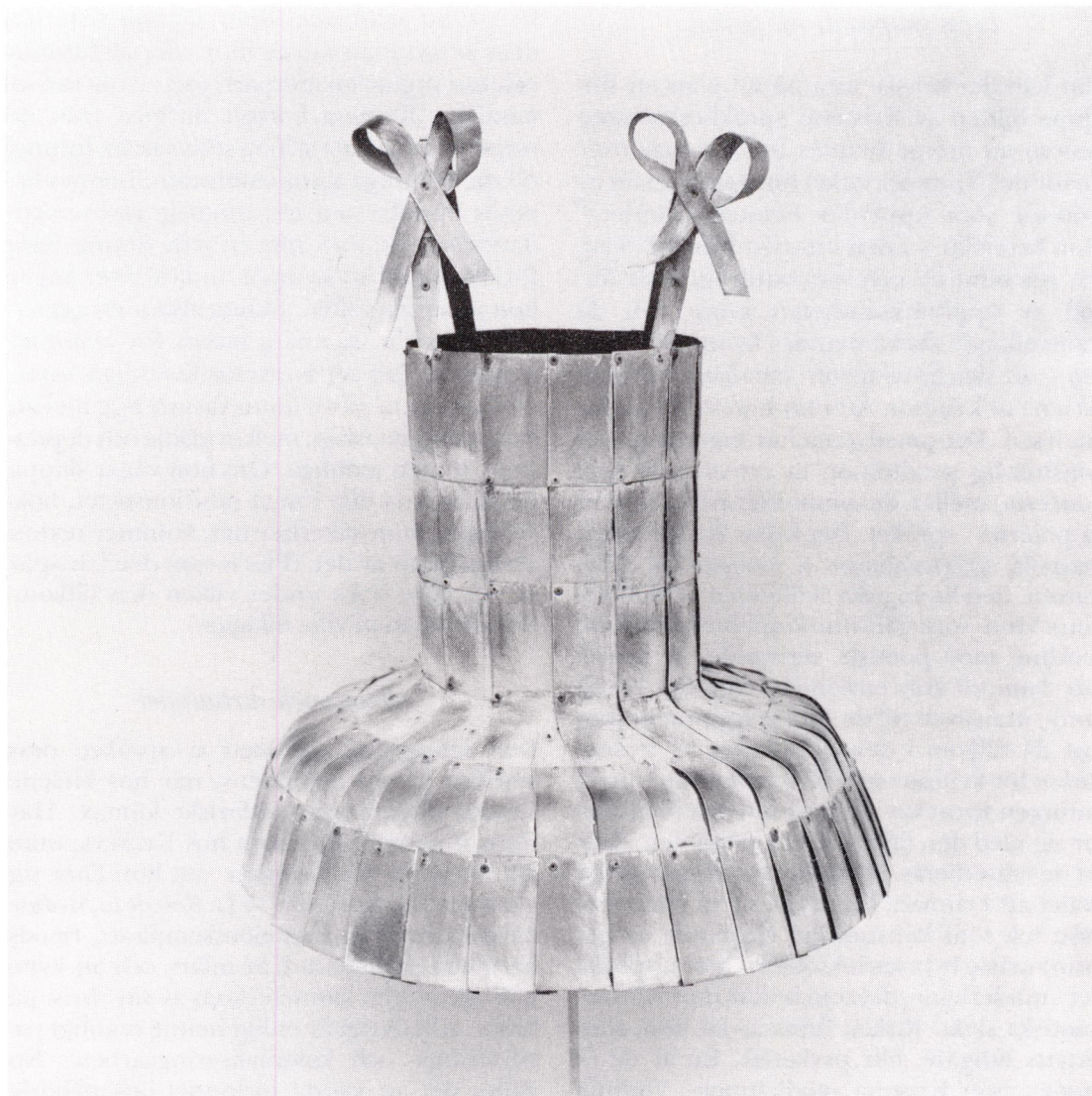
Språkets mångtydighet

Såväl Kristeva som Irigaray är upptagna av *kroppsligheten* i det kvinnliga talet, utan att därför knyta det till personer av kvinnligt

kön. Hos det manliga avantgardet finner Kristeva ett operativt förhållande till den sinnliga dimensionen av språket, dess *semiotiska skikt* (jfr doktorsavhandlingen *La révolution du langage poétique*). Om lingvisterna sysslade med poesi, säger Kristeva, skulle de upptäcka vilken roll fenomen som klang, färg, rytm och kropp spelar, och hur dessa ständigt bryter ner den ordning som det *symboliska skiktet* upprättar.⁸ Å andra sidan är de sinnliga elementen i språket beroende av denna ordning för att komma till uttryck. Den skapande processen kommer igång tack vare att de båda skikten umgås »incestuöst» med varandra.

Det talande subjektet befinner sig enligt Kristeva i skärningspunkten mellan olika determinanter: biologiska (könsbestämda), omedvetna (icke-könsdifferentierade) och historisk-sociala, miljömässiga (både könsbestämda och neutrala). Språkproduktionen bestäms av alla dessa element. Därför är det uppenbart att varje tecken har ett flertal betydelser, en betydelsepotential, som motsätter sig varje fixering. Om man släpper fram dem kommer dessa »omedvetna överdetermineringar» hos orden att undergräva varje försök till entydiga definitioner.

Kan man över huvud taget utsäga något om ingen entydighet är möjlig, frågar sig Margret Brügmann i sin framställning av det »särbo»-förhållande hon finner mellan psykoanalysen och *écriture féminine*.⁹ Hon hänvisar till Kristevas uppsats *Polylogue* som förespråkar ett öppet erkännande av språkets paradoxala drag. När man sysslar med hela texter (liksom med hela människor i psykoanalysen) kan man se deras mångtydighet och visa på spelet mellan olika innebörder, ett spel som tvånget till entydighet skulle döda. Att släppa fram en texts hela betydelsepotential är inte detsamma som att hindra någon från att tala eller bli förstådd. Men det är en relativiserande handling, som förutsätter just den medvetenhet om positioner som Kristeva efterlyser, när hon anlägger ett dissidentperspektiv på språket. Att kunna spela ut betydelser mot varann och från marginalen iakttagna uppkomna mönster är en av Kristevas aspekter på *jouissance*, påpekar Brügmann. Själva ordet är laddat med betydelse: om man

Marianne Jonsson, "Bellona", skulptur i patinerad koppar, 1988. Foto: Maria Lantz.

ordnar dess ljud till andra symboliska former – »jouis sens» som betyder »jag hörde betydelse» – så förklarar begreppet sina egna spelregler. *Jouissance* är inte som hos Schiller, för att en sista gång återkomma till honom, resultatet av en sublimeringsakt, utan den lust som är intimt förknippad med upptäckten av ett teckens mångtydighet. Ty det är den som för Kristeva bekräftar samtidigheten i kroppslig och intellektuell spänning och extas.

Då Julia Kristeva endast har en teori om marginalitet och ingen om 'kvinnlighet' har hon heller inte några belägg för att det skulle

finnas något 'kvinnligt skrivande' i positiv mening, annat än som de angrepp mot språkets stelade strukturer som oftast företagits av (det poetiska avantgardets) män. Endast i den meningen går hon med på det av andra myntade samlingsbegreppet *écriture féminine*. Det får alltså beskriva de filosofiska försöken att bringa språket på glid (revolutionen i det poetiska språket). En s k kvinnlig (tematisk) tradition, som man bemödat sig om att vaska fram i exempelvis nordisk och anglo-amerikansk litteraturforskning befäster snarare det könsrollstänkande som hennes teoriutveckling står i motsatsförhållande till.

Från skapande till psykos

Här kan det kanske vara på sin plats att fördjupa bilden av Kristevas språkbeskrivning genom att återge hennes funderingar över varför det (i hennes tycke) finns så få texter av kvinnor som uppfyller hennes kriterier.¹⁰ Hon betvivlar – i den intervju från 1976 jag här refererar ur, och som naturligtvis är färgad av uppmärksamheten kring den då framvällande »bekännande» kvinnolitteraturen – att det finns texter som *bara* kan vara skrivna av kvinnor. Åter tar hon stöd i psykoanalysen. Det omedvetna har inget kön, och konstnärlig produktion är ett erotiskt spel (»incest») mellan de symboliska och semiotiska polerna i språket. Det kallar Kristeva den sexuella *differentiationen* (i motsats till differensen, den biologiska skillnaden mellan könen). Hon, som själv inte kombinerat teoriutveckling med poetiskt skrivande, är kritisk inte bara till konventionellt kvinnligt berättande utan även till de språkexperiment som just då tillkom i dekonstruktionens tecken. *Risken* för kvinnor som skriver ser hon i att de antingen förnekar sin position och identifierar sig med den falliska blicken/makten, eller att de regredierar. Dessa hot föreligger av det skälet att kvinnan, för att ge sig in i den erotiska lek som konstnärligt skapande är (jfr ovan) måste byta kärleksobjekt, åter uppsöka det »moderliga», det som bultar i språkets semiotiska skikt. Risken finns är att hon, som antytts tidigare, blir psykotisk. En av de få modernister Kristeva »godkänner», Virginia Woolf, fick utbrott av vansinne efter varje färdigställd bok. Vänder man på det kan man kanske säga som Olof Lagercrantz gjort om sin släkting Agnes von Krusenstjerna, att hon iscensatte sina sammanbrott och hämtade näring för sitt skrivande ur sitt kaotiska inre. Det är två synsätt som inte helt och hållet utesluter varann. Birgitta Svanbergs på bl a psykoanalytisk teori byggda analys av Fröknarna von Pahlen-serien i doktorsavhandlingen *Sanningen om kvinnorna*¹¹ ger anledning till förnyat ställningstagande.

Kristeva ger sig med andra ord in i den svåra frågan om förhållandet mellan liv och dikt med den skrivandes kön som utgångspunkt. Kunskapen om det klivna subjektet säger

hennes att män inte löper samma risk: för dem är kvinnan musa, mor eller älskarinna och kan utgöra en motpart, precis som det semiotiska. Kristeva bortser därmed från de uppenbara sociala skälen som kan ha funnits till de kvinnliga sammanbrotten; hennes hypotes handlar om ett annat gränsöverskridande, om ett inre, inte ett yttre drama. Som förklaring till att kvinnor ändå skriver anger hon modersrevolten. Denna alstrar en aggression som blir en viktig motor för kvinnligt skapande. Jag ser Kristevas kvinnliga konstnär balansera på en ännu vassare egg mellan extas och galenskap, mellan glädje och depression, än den manliga. Om hon vågar släppa på spärrarna och företa positionsbytet, bokstavligen utan säkerhetsnät, kommer texten att bära spår av det. (Precis som den bär spår av det yttre tryck under vilken den tillkommit, skulle man vilja tillägga.)

Cixous och skrivandet

Den kroppsliga aspekten av språket, dess sinnliga grund och latens, når hos Hélène Cixous någon sorts euforiskt klimax. Här finns inga riskzoner som hos Kristeva, utan allt att vinna för kvinnan, om hon låter sig »komma till skriften». ¹² I *Le Rire de la Méduse* hävdar Cixous att kastrationskomplexet, Freuds berömda penisavund, är inlärt, och att kvinnor egentligen kännetecknas av sin »brist på brist». Allt övrigt är enligt henne manligt pacifiserings- och kolonialiseringsarbete. Nu gäller det att vända förloppet och påbörja återerövringståget, säger en stridslysten Cixous. Tillsammans med andra feminister lanserar hon det kvinnliga upplysningsprojektet i samma ögonblick som det manliga vittrar sönder och postmodernism blir modetermen för dagen.

Men inte heller Hélène Cixous pläderar för ett kvinnligt språk. Vad hon föreställer sig är ett kvinnligt skrivande, ett drömarbete à la Freud, där upptäckten av metonymierna (förskjutningarna), förändringarna och associationerna blir viktigare än innehållet, »budskapet». Det finns inget sammanhållet subjekt, ingen entydig optik vare sig i texten eller på texten. Dess element etablerar och river ner varann, berättarstrukturen är icke-linear, col-

lage-artad, fragmentarisk. Läsaren tillmätes en aktiv roll.

Detta modernitetens eller avantgardets arsenal kombinerar Cixous med ett suveränt förhållningssätt till det kulturella/litterära arvet: med ordet *voler* (franska för *flyga* och *stjäl*) anger hon hur kvinnor, obelastade som de är av en egen historia, kan tillägna sig detta arv, eller rättare sagt de delar av det som attraherar dem. Cixous vänder sig mot ett kvinnligt skrivsätt som hon kallar »liggande», ett lidandets kanon som alltför beredvilligt sugts upp av den litterära institutionen. (Därmed polemiserar även hon i viss mån mot amerikanska feministers skapande av en kvinnlig litterär tradition.) Hustrun, horan och hysterikan har enligt Cixous bokstavligen förkroppsligat den liggande hållningen i motsats till den flygande, och således inordnat sig i den lineära diskursen.¹³

Någonstans möts naturligtvis den pragmatiska lingvistikens, talaktsforskningens om kön och språk och den av Derrida och Lacan inspirerade franska teoriutvecklingen, som givit den feministiska kunskapsproduktionen så värdefulla impulser. Redan det faktum att empirisk forskning pågått under mer än tiotalet år även här i Sverige, har bidragit till att uppmärksamheten skärpts på »fällor» i det dagliga språkbruket, vårt sätt att avbryta varann, osynliggöra genom tystnad etc. Detta bevisar, som Toril Moi påpekat i sin doktorsavhandling, att språket i sig inte är »sexistiskt» utan att det blir vad vi gör det till. (Vilket inte betyder att manssamhället inte satt sin prägel på våra språkvanor.)

Och ändå kvarstår hos mig en undran om det inte stannar vid yttre justeringar, någon sorts verbal kosmetik, och taktiska hänsynstaganden, om själva tänkandet inte revolutioneras. Det är därför jag fascinerats av fransyskornas »androgyna» insatser: de har inte bara synliggjort kvinnan för att ge henne rättmätigt utrymme i jämställdhetens namn, utan även och framför allt påtagit sig det, som borde varit männens uppgift: att bryta ner de egna tankesystemen som även kvinnor är fångade i. Deras subversiva attacker från marginalen – alla tre är förresten invandrare av något slag i det franska samhället – har lyckats skaka om våra hjärnor och få in-

nehållet att falla på plats i ett nytt mönster. Genom att utnyttja *negativiteten* i den traditionellt kvinnliga positionen har de slagit hål på patriarkatets bålverk och visat upp hur tanken och språket tjänat dess syften. Julia Kristevas ställningstagande för *dissidenten* – en vetenskapligt utomordentligt fruktbar följd av hennes historiskt-biografiska förutsättningar – har ruckat på »självklarheter» som centrum och periferi, över och under, tid och rum, manligt och kvinnligt, tecken och betydelse, kropp och ande, vetenskap och poesi, förtryck och frihet. Hon har för språkets del dragit konsekvenserna av den vidgade kunskap om människan som 1900-talet inneburit på så många andra områden. Att hon därvid snubblat över insikter om förtryckets mekanismer och förhållandet mellan språk och kön måste anses vara en biprodukt. Det för den feministiska vetenskapssynen mest revolutionerande i detta är enligt min mening att hon på avgörande punkter förlagt *skillnaderna* inom, inte mellan, könen.

NOTER

- 1 *Sexual/Textual Politics: Feminist Literary Theory*, London and New York 1985. Boken är Toril Moi (norska) doktorsavhandling.
- 2 Moi syftar på – och polemiserar mot – Cherris Kramer, Barrie Thorne och Nancy Henleys »Perspectives on language and communication» i *Signs*, 3/3 (1978), s 638-651. Hon återger deras »main areas of concern», nämligen:
 »(1) Sex differences and similarities in language use, in speech and nonverbal communication; (2) sexism in language, with emphasis on language structure and content; (3) relations between language structure and language use (two topics usually treated separately); (4) efforts and prospects for change.»
 Dessutom hänvisar hon till Cherris Kramars *Women and Men Speaking. Frameworks for Analysis*, Rowley, Mass, 1981.
- 3 Moi s 153-154.
- 4 Moi s 159-160.
- 5 1975 disputerade jag på en avhandling om fakta och fiktion i Lion Feuchtwangers roman *Framgång (Erfolg. Drei Jahre Geschichte einer Provinz)*, 1930, översatt till svenska sam-

ma år). Det är en satirisk nyckelroman om Bayern och bayersk politik under de tumultartade efterkrigsåren 1919-1923, en period som (i romanen) slutar med att Adolf Hitler gör sitt beryktade kupp försök i Bürgerbräukeller i München, uppbackad av starka krafter på platsen, som vill hävda landsändans självständighet gentemot Berlin.

Inom ramen för ett HSFR-forskningsprojekt studerade jag några år senare tysk samtidslitteratur med den feministiska ideologikritikens brillor. 1982 skrev jag i det sammanhanget en uppsats som på svenska skulle ha hetat *Hur progressiv är »progressiv» litteratur? Manliga svårigheter med jämställdheten*. Det var en analys av kvinnobilden i östtysken Hermann Kants roman *Das Impressum* från 1972.

Med anledning av Dramatenpremiären på *Maria Stuart* våren 1989 tillämpade jag en av tyska forskarkolleger utarbetad teori och metod på en analys av dramatexten och Schillers drottninggestalter. Den publicerades som en understreckare i *Svenska Dagbladet*.

- 6 Den engelska titeln och versionen är tagna ur Toril Mois (red): *The Kristeva Reader. Julia Kristeva*, Oxford 1987. »Le temps des femmes» publicerades 1979 i *Cahiers de recherche de science des textes et documents*, 5, s 5-19, och »Women's Time» i *Signs* 7, 1981.
- 7 Som exempel nämner Moi Dale Spenders *ManMade Language*, London 1980.
- 8 Kristevas begrepp *det semiotiska* och *det symboliska* är en transformation av Lacans distinktion mellan det imaginära och det symboliska. Det semiotiska är länkat till preoidipala primärprocesser, till symbiosen med modern; det symboliska till språket i dess form av tecken, syntax, grammatik och lag.
- 9 Margret Brüggmann, »Weiblichkeit im Spiel der Sprache. Über das Verhältnis von Psychoanalyse und 'écriture féminine'», i *Frauen. Literatur. Geschichte. Schreibende Frauen vom Mittelalter bis zur Gegenwart*. (Utgiven av Hiltrud Gnüg och Renate Möhrmann) Stuttgart 1985, s 395-415.
- 10 Se Brüggmann s 408-409. Hon hänvisar till en intervju med Kristeva som publicerades i den tyska tidskriften *Alternative* 108/109, 1976, under rubriken »Produktivität der Frau».
- 11 Birgitta Svanberg, *Sanningen om kvinnorna. En läsning av Agnes von Krusenstjernas romanserie Fröknarna von Pahlen*, Stockholm 1989.
- 12 *La Venue à l'écriture* (tillsammans med Annie Leclerc och Madeleine Gagnon), Paris, UGE, 10/18, 1977.
- 13 Om Julia Kristeva respektive Hélène Cixous har Ebba Witt-Brattström skrivit i *KVT* nr 2-3/1984, och nr 4/1987.

LITTERATUR

- Brüggmann, M, »Weiblichkeit im Spiel der Sprache. Über das Verhältnis von Psychoanalyse und 'écriture féminine'», i Hiltrud Gnüg och Renate Möhrmann (red) *Frauen. Literatur. Geschichte. Schreibende Frauen vom Mittelalter bis zur Gegenwart*, Stuttgart, 1985.
- Cixous, H, *Le Rire de la Méduse*, L'Arc, 1975, s 39-54. (»The Laugh of the Medusa», *Signs* 1, 1976, s 875-899.)
- Cixous, H, Leclerc, A, Gagnon, M, *La Venue à l'écriture*, Paris, UGE, 10/18, 1977.
- Clason, S, *Die Welt erklären. Geschichte und Fiktion in Lion Feuchtwangers Roman »Erfolg»*, Stockholm, 1975.
- Derrida, J, *L'Écriture et la différence*, Paris, 1967 (*Writing and Difference*, London, 1978).
- Feuchtwanger, L, *Erfolg. Drei Jahre Geschichte einer Provinz*, Berlin, 1930 (svensk översättning, *Framgång*, Stockholm, 1930).
- Goethe, J W, *Faust*, 1808, 1832.
- Irigaray, L, *Speculum de l'autre femme*, Paris, 1974.
- Kant, H, *Das Impressum*, Berlin, 1972.
- Kristeva, J, »Women's Time», 1979, i Moi (red) *The Kristeva Reader*, Oxford, 1986.
- Kristeva, J, »Des Chinoises», 1974, i Moi (red) *The Kristeva Reader*, Oxford, 1986.
- Kristeva, J, *La révolution du langage poétique*, Paris, 1974.
- Kristeva, J, *Desire in Language: a semiotic approach to literature and art*, Oxford, 1980.
- Kristeva, J, *Polylogue*, Paris, 1977.
- Moi, T, *Sexual/Textual Politics: Feminist Literary Theory*, London och New York, 1985.
- Moi, T (red), *The Kristeva Reader*, Oxford, 1986.
- Schiller, F, *Über die ästhetische Erziehung des Menschen in Briefen*, Die Horen, Jena, 1974 f.
- Schiller, F, *Maria Stuart*, 1801.
- Svanberg, B, *Sanningen om kvinnorna. En läsning av Agnes von Krusenstjernas romanserie Fröknarna von Pahlen*, Stockholm, 1989.
- Witt-Brattström, E, »Den främmande kvinnan – presentation av Julia Kristeva», i *KVT* nr 2-3/1984.
- Witt-Brattström, E, »En kvinna tar till orda – intervju med Hélène Cixous», i *KVT* nr 4/1987.